

Utrechtse biografieën

De Utrechtse Heuvelrug-Zuid

**Levensbeschrijvingen
van bekende en onbekende Utrechtse
uit de gemeenten Renswoude, Rhenen,
Utrechtse Heuvelrug en Veenendaal**

SPOU

DIRK NOORDAM (1881-1944)
directeur jeugdopvoedingsgesticht Valkenheide

Dirk Noordam werd op 5 augustus 1881 te Naaldwijk geboren als zoon van Nicolaas Noordam, tuinder, en Neeltje Stolk, eveneens afkomstig uit een tuindersfamilie. In augustus 1909 trad hij in het huwelijk met Engeltje van den Berg. Uit dit huwelijk werden 4 zoons en 4 dochters geboren, waarvan één dochter na de geboorte kwam te overlijden. Op 8 september 1944 werd Noordam door de Duitse bezetter gefusilleerd te Maarsbergen.

In 1907 besloot de Synode van de Nederlands-Hervormde Kerk te 's Gravenhage over te gaan tot de oprichting van een opvoedingsgesticht voor jongens. Het bestuur van de Synode ging op zoek naar 'een gezonde streek, goedkope grond, enigszins geïsoleerd en toch niet al te ver van een spoorweghalte verwijderd' en vond die geschikte locatie in Maarsbergen, alwaar voor 19.600 gulden tachtig hectare heidegrond werd gekocht. De stichting kreeg de naam 'Valkenheide', ontleend aan de voormalige hofstede Valkeneng die op deze grond had gestaan. Aan de Amsterdamse architect C.B. Posthumus Meyjes werd de opdracht gegeven voor het ontwerp van een gebouwencomplex. Alras verrees, na de eerste steenlegging in juli 1911, een hoofdgebouw, een paviljoen voor 90 jongens, een werkplaats, schoollokalen, een gebouw voor water- en lichtvoorziening, een boerderij en enige woningen. De plechtige opening van Valkenheide vond op 4 oktober 1912 plaats door koningin-moeder Emma.

Op 1 april 1913 volgde de benoeming van Dirk Noordam, voorheen hoofdonderwijzer te Maassluis, tot adjunct-directeur-hoofdonderwijzer. Bij de aanstelling van Noordam bood Valkenheide naast opvoedingswerk, alleen een opleiding voor landbouwers- en tuindersknecht. Het lager onderwijs besloeg slechts enkele uren per week. Van een algemene vakopleiding was dus nauwelijks sprake. Noordam maakte zich sterk voor een degelijke vakopleiding en als resultaat van zijn inspanningen kon op 1 januari 1919 de ambachtsschool worden geopend. Overigens werd dit mede mogelijk gemaakt doordat dat jaar de overheid besloot alle, dus ook de particuliere, ambachtsscholen te subsidiëren. Op de

ambachtsschool Valkenheide kwamen zes afdelingen: metselén, smeden-bankwerken, schilderen, meubelmaken, schoenmaken en kleermaken.

Valkenheide bood ruimschoots gelegenheid voor praktijkonderwijs: alle onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan en in de gebouwen werden door de leerlingen verricht. De leerlingen bouwden een tiental dubbele woningen voor het personeel, een woning voor de directeur van de ambachtsschool en een watertoren van dertig meter hoogte op het terrein van de Stichting. Daarnaast werden voetbalvelden en een eigen zwembad aangelegd, de gestichtskeuken werd geëlektrificeerd en alle woningen van elektrische kook- en warmwaterinstallaties voorzien. Kortom, Valkenheide ontwikkelde zich op het gebied van de huisvesting tot een zelfvoorzienende gemeenschap. Het aantal pupillen van circa 80 bij de opening groeide in de jaren na de Eerste Wereldoorlog uit tot 125.

In die eerste jaren was Noordam, die met zijn gezin op het gestichtsterrein woonde, niet alleen nauw betrokken bij het reilen

Dirk Noordam en zijn vrouw
(Foto Collectie Museum Valkenheide)

en zeilen van Valkenheide. Hij zette zich ook actief in voor de hervormde geloofsgemeenschap in Maarn en Maarsbergen. Zo was Noordam als secretaris van de Vereniging tot Stichting eener zelfstandige Nederlandsch Hervormde Gemeente te Maarn en Maarsbergen betrokken bij de bouw in 1916 van een hervormde kerk in Maarn. Een andere kwestie die Noordam bezighield was de oprichting van een tweede lagere school in Maarn. Die was noodzakelijk geworden vanwege de groei van de bevolking en het aantal schoolplichtige kinderen. De bestaande lagere school was een openbare en Noordam pleitte er dan ook voor dat de nieuwe school een christelijke werd. Om zijn wens kracht bij te zetten stelde hij zich namens de CHU verkiesbaar voor de gemeenteraad en werd prompt op 2 september 1919 als raadslid gekozen en tot tweede wethouder benoemd. Maarn, dat sinds 1850 met Doorn een personele unie vormde, had twee wethouders, de burgemeester kwam uit Doorn. Kersverse wethouder Noordam kreeg het voor elkaar dat er een christelijke lagere school in Maarn kwam. Uit de gemeenteraadsnotulen kunnen we opmaken dat Noordam een zeer kritische, maar wel consequente en vooral zuinige wethouder was. Een sprekend voorbeeld hiervan was de zaak rond een brand in april 1921 bij een boerderij. De burgemeester meende dat de mannen die geholpen hadden bij het blussen van de brand een geringe financiële tegemoetkoming moesten krijgen. Noordam was het daar absoluut niet mee eens: 'hulp in dergelijke gevallen moet spontaan zijn en uit menschevendheid worden verleend, en daar moet geen geldelijke belooning aan verbonden zijn.' En ook hier had de CHU-man weer het laatste woord. Zijn optreden paste overigens ook geheel in de stroming waartoe hij behoorde, namelijk het Reveil, de beweging die zich inzette voor een praktisch christendom.

Vanaf mei 1920 gaf Noordam zelf geen lessen meer. Twee jaar later, op 24 mei 1922, werd hij officieel geïnstalleerd als directeur van Valkenheide. Zijn drukke bestaan combineerde hij vanaf 1923 met het lidmaatschap van de Provinciale Staten, een functie die hij tot 1935 zou vervullen.

In de jaren twintig steeg het aantal pupillen van 126 in 1925 tot 181 in 1930, tegelijkertijd worstelde Valkenheide voortdurend met financiële tekorten en was daardoor afhankelijk van giften. Zo stelde bijvoorbeeld in 1927 een anonieme gever een auto (Ford) ten dienste van de directeur en schonk J.C. Renden 50.000

gulden aan Valkenheide. In 1928 liet het bestuur van de Stichting zelfs een zeventig minuten durende bioscoopfilm *Van Zonde en Zegen* over Valkenheide maken, om sponsorgelden binnen te halen. In die film zien we prominent aanwezig directeur Noordam, die zich haast op een vaderlijke wijze ontfermt over 'zijn jongens', ze tot inkeer brengt, een goede en passende opleiding geeft en de kans op een nieuw bestaan in de maatschappij aanbiedt. Aan het einde van de film komt een pupil na jaren weer terug om nogmaals zijn dank te betuigen. In werkelijkheid was de directeur ook erg geliefd bij zijn pupillen, hij was weliswaar streng, maar eerlijk en strikt rechtvaardig. Zijn grote betrokkenheid bij het opvoedingswerk bleek ondermeer uit zijn in 1928 verschenen *Gekrookt Riet. Schetsen uit het leven der gestichtsjugd*, waarin de gestichtpupillen aan het woord komen in gesprekken met hun directeur.

In deze tijd merkt Noordam overigens met enige teleurstelling in het jaarverslag op dat hij niet meer in staat was alle jongens persoonlijk – met hun achtergronden – te kennen. Valkenheide werd groot, maar kon op den duur de stroom van aanvragen niet meer verwerken, met name in de crisisjaren toen de jeugdcriminaliteit flink toenam. Op 1 januari 1932 waren er 176 leerlingen, terwijl de instelling kampte met een tekort van 90.000 gulden. Van groot belang was dan ook de groots opgezette viering van het 25-jarig bestaan van Valkenheide in september 1934 met prominent bezoek van de ministers Van Schaik en Slotemaker de Bruïne. Hulde was er vooral voor de directeur en zijn tomeloze inzet. Drie dagen na de feestelijkheden werd Noordam onderscheiden tot ridder in de Orde van Oranje Nassau. Geld kwam er daarna evenwel maar mondjesmaat binnen.

Gedurende de mobilisatie in 1939 werd een afdeling motorartillerie van 100 militairen gelegerd op de boerderij van het opvoedingscentrum en werd de ziekenzaal met bijvertrekken tot kantonnementsziekenhuis verklaard. Het eerste oorlogsjaar verliep zonder grote moeilijkheden. Weliswaar werd Valkenheide in augustus 1940 opgeschrikt door enkele bommen op het terrein, doch deze richtten geen echte schade aan. Een groot probleem vormden de plaatsing van 100 nieuwe jongens en de voeding van evenzoveel monden. Van de 80 personeelsleden, leraren en ambtelijk personeel, was slechts één lid van de NSB. Kennelijk was deze niet ongevaarlijk, want Noordam moest in dat jaar bij de

Beauftragte (gevolmachtigde) van de Rijkskommissaris in de provincie Utrecht verschijnen om verantwoording af te leggen voor het feit, dat enige van zijn jongens de *Führer* hadden beledigd. Hij wist de aanklacht te ontzenuwen, maar was in het vervolg wel extra op zijn hoede. Dat was des te meer noodzakelijk, daar enkele van zijn medewerkers en hijzelf waren betrokken bij de ondergrondse verzetsbeweging.

In 1942 werd het aantal beschikbare plaatsen op Valkenheide met 10% verhoogd, er heerste schaarste en de eenzijdige voeding veroorzaakte bij veel leerlingen steenpuisten en bloedzweren, waaraan uiteindelijk drie jongens bezweken. 'De daling van het moreel peil buiten onze wereld, weerspiegelt zich hier in ónze wereld', aldus Noordam in zijn jaarverslag over 1942. 'De ouders zijn bij hun bezoek in dit opzicht menigmaal hun jongen niet tot steun en beproeven van hem voorwerpen te verkrijgen, waarvan ze begrijpen moeten, dat ze op oneerlijke wijze werden verkregen.' Bij een bezoekdag op tweede Paasdag 1942 waren na het afsluitende kopje koffie voor de ouders 14 kopjes verdwenen.

In maart 1942 moest Noordam zich voor de zoveelste keer melden bij de *Beauftragte* in Utrecht: Valkenheide stond niet 'begrijpend' genoeg ten opzichte van het nationaal-socialisme. Dat jaar meldde de SS zich geregeld bij de inrichting en ronselde tientallen jongens om dienst te nemen in het Duitse leger. Wethouder en loco-burgemeester Noordam kreeg dat jaar te maken met een nieuwe NSB-burgemeester voor Maarn. Dat was niet zonder risico's. Op 25 juni 1943 om twee uur 's nachts werd het huis van Noordam door de politie omsingeld. Na te zijn verhoord werd hij vrijgelaten. Nog diezelfde nacht werd evenwel de bedrijfsboer van Valkenheide gearresteerd. De NSB-burgemeester was namelijk ter ore gekomen dat de boer zijn radio niet had ingeleverd. De rust op Valkenheide keerde terug, en hoewel dit incident had kunnen leiden tot de benoeming van een NSB-er tot directeur bleef dat achterwege. Het dossier met aanklachten waarmee steeds was bedreigd bleef in het archief. Toen op 3 september 1944 bombardementen op Soestbergen plaatsvonden en de dag erna het gerucht ging dat de Engelsen al in Breda zouden zijn, steeg bij de bevolking de spanning en raakten de NSB-ers onder hen in paniek. Op Dolle Dinsdag vond de grote uittocht van NSB-ers plaats en vertrok ook de enige NSB-er op Valkenheide met zijn gezin. De ondergrondse besloot om tot actie over te gaan. Al

ruimschoots voor Dolle Dinsdag had Noordam het verzet toestemming gegeven bij de arrestatie van NSB-ers gebruik te maken van het isolatiepaviljoen om de veiligheid van de gevangenen tegen eventuele woede-uitbarstingen van de bevolking te garanderen. Op dinsdag 5 september werd de Leersumse NSB-burgemeester door enkele verzetsmensen aangehouden en naar de plaatselijke commandant van de BS van Maarsbergen gebracht. Dit was Chris Blom, leraar in de schoenmakerij van Valkenheide. Deze zocht telefonisch contact met Noordam en zou de toestemming hebben gekregen om de NSB-burgemeester op te sluiten.

Op dezelfde dag had het verzet in Wijk bij Duurstede twee vooraanstaande NSB-ers, waaronder de burgemeester van Wijk, met hun vrouwen en een kind gearresteerd. Men besloot nog diezelfde avond de gevangenen naar Valkenheide te brengen. Inmiddels had de SS lucht gekregen van de zaak en tussen Leersum en Maarsbergen een wegversperring aangebracht. Toen de bestuurder van de auto de versperring zag en er vol gas omheen reed, volgde een schietpartij en een wilde achtervolging, die de Duitsers uiteindelijk staakten. Het verzet besloot desondanks de gevangenen naar het isolatiepaviljoen te brengen.

De volgende ochtend had wethouder Noordam een vergadering met zijn mede-wethouder en de NSB-burgemeester van Maarn. Hij zal daar ongetwijfeld gehoord hebben van de schietpartij in de buurt van Valkenheide en had alle reden om zich zorgen te maken over de gevolgen. Nog diezelfde avond werd hij getroffen door een hartaanval. Bovendien ontaardde een door hem opgelopen kou in longontsteking, zodat hij op 7 september zwaar ziek te bed lag.

Bij de arrestatie van de Leersumse NSB-burgemeester was een der verzetslieden herkend. De *Sicherheitsdienst* (SD) wilde hem thuis oppakken, maar trof alleen diens vrouw aan. De SD-ers zetten haar dusdanig onder druk dat zij de plek waar de gearresteerde NSB-ers werden vastgehouden prijs gaf. Op 7 september omsingelde de SD het hoofdgebouw van Valkenheide en dreef het aanwezige personeel in de keuken bijeen, terwijl het gebouw doorzocht werd. De NSB-ers werden gevonden en bevrijd. Noordam wist de SD er echter van te overtuigen dat hij van niets afwist en de Duitsers vertrokken. Of zij hebben van het begin getwijfeld aan Noordams onschuld of zij herzagden hun mening op grond

van nadere informatie. In ieder geval kwam de SD de volgende morgen terug en verzamelde iedereen in de kerkzaal. Vervolgens begaf men zich naar het huis van de directeur en zond de familie naar het hoofgebouw. De doodzieke Noordam werd op een stoel voor zijn huis gezet en standrechtelijk gefusilleerd. Op twaalf september vond in alle stilte op de kleine begraafplaats van Valkenheide de begrafenis plaats. Op last van de autoriteiten mocht alleen de naaste familie de kist vergezellen naar de dodenakker en enkele personeelsleden, die als dragers fungeerden, maar geen van 'zijn jongens'.

De opvolger van Noordam, J.F. Haeck schreef in zijn eerste jaarverslag over zijn voorganger: 'Noordam was 'n groot en goed man, eenvoudig en waar. Daarom wist hij het hart van de knapen te vinden ook al zat het bij wijze van spreken dik onder een eeltlaag. Hij had van nature grote opvoedkundige gaven, die in de omgang met de honderden ontspoorde jongens zich ontwikkelden, zó dat hij voor zeer velen de man kon worden, die ze weer in het spoor hielp.'

Publicaties

- 'Valkenheide': praatjes bij plaatjes (Wijk bij Duurstede 1920)
Gekrookt Riet. Schetsen uit het leven der gestichtsjeugd (Utrecht 1927)
Mijn Jongens (Utrecht 1947)

Archivalia

Valkenheide. Verslag van den directeur en exploitatierekening over 1944 en 1945; SAKRUH, notulen gemeenteraad Maarn tot 1927

Literatuur

- J.P. Briedé, *Maarn, Maarsbergen in de loop der eeuwen* (Maarn 1993)
Loek Caspers, *Luizen in de pels. Verzet op de Utrechtse Heuvelrug 1940-1945* (Leersum 1991)
N.B. Goudswaard, 'Over onderwijs en een zestigjarige. Een beschouwing over het heden en verleden van het Technische onderwijs in het algemeen en van de Technische School Maarsbergen in het bijzonder' (typoscript, Maarsbergen 1963)
Jan Roelfs, *Wij op de heide. 50 jaar Valkenheide* (Maarsbergen 1963)
Ger Weenink, *Valkenheide 85 jaar jeugdzorg* (Maarsbergen 1996)

E.J.M. Maes